

Zavedení principů restorativní justice do základních zásad trestního řízení: znění a kontext

Navrhované znění:

Základní zásada: Restorativní justice

Restorativní principy a přístupy jsou integrální součástí celého trestního řízení, včetně řízení vykonávacího, a zahrnují napravení společenských vztahů zasažených trestnou činností, nápravu způsobené újmy, zohlednění potřeb poškozených, obětí trestných činů a dalších osob dotčených trestným činem a vedení pachatele k uvědomění si následků trestné činnosti.

Orgány činné v trestním řízení jednájí po celou dobu trestního řízení tak, aby vytvářely podmínky pro dobrovolnou aktivní účast poškozeného, oběti a pachatele při řešení následků trestné činnosti v rámci restorativního programu.

Úvod

Začlenění principů restorativní justice mezi základní zásady trestního řízení je jedním z důležitých kroků, jimiž může zákonodárce přispět ke změně pohledu na řešení následků trestné činnosti a podpořit rozvoj restorativní justice v českém prostředí. Restorativní justice je konceptem, hnutím a moderní vizí trestněprávní politiky, která již několik dekad proniká do právních řádů západních zemí a proměňuje jejich trestní systémy. Je cestou nalézání spravedlnosti, která se orientuje na nápravu způsobené újmy, zohlednění potřeb osob dotčených trestným činem, přijetí opravdové odpovědnosti pachatelem a úzdravu společenských vztahů zasažených trestným činem.

Navrhovaná legislativní úprava v sobě obsahuje akcent jak na využití restorativních principů obecně, tak apeluje na širší zapojení a využití restorativních programů a jejich výsledků do trestního řízení. Restorativní programy jsou, vedle obecných restorativních principů, základním nástrojem restorativního konceptu, které podporují naplnění potřeb oběti a současně přispívají k přijetí odpovědnosti na straně pachatele a jeho uvědomění si následků, které trestný čin na život oběti měl. Přestože česká právní úprava již pojem restorativních programů zná, jeho propojení s trestním řízením je nedostatečné a v procesní úpravě trestního práva absentující.¹ Ačkoli je pojem restorativních programů a pojem mediace do právních předpisů zaveden, a to jak zákonem o Probační a mediační službě², tak zákonem o obětech trestných činů³, provázanost a podpora těchto programů s trestním procesem ve všech jeho fázích a pro všechny trestné činy, ve shodě s mezinárodními závazky, zcela chybí.

¹ Blíže k právní úpravě a stavu restorativních programů v České republice ve Vstupní zprávě projektu JUSTIN o stavu realizací mediací v České a Slovenské republice. Dostupné z: <https://restorativni-justice.cz/wp-content/uploads/2023/01/Zprava-o-mediaci-CR-a-SR-final.pdf>

² § 2 odst. 2 zákona č. 257/2000, Sb., o Probační a mediační službě, ve znění pozdějších předpisů

³ § 4 odst. 1 a § 39 odst. 1. písm. b) zákona č. 45/2013 Sb., o obětech trestných činů, ve znění pozdějších předpisů

„Soubor principů, v jejichž popředí stojí respekt, dobrovolnost, aktivní pojetí odpovědnosti, náhrada způsobené újmy, náprava vztahů, vyvážený a respektující zájem o potřeby všech zúčastněných, reintegrace trestným činem zasažených osob a další, představují novou tvář trestního práva. Toto pojetí nenahrazuje, ale doplňuje stávající principiální nastavení trestněprávního odvětví práva. Efektivní propojení klasických a restorativních přístupů vytváří takové nastavení trestního práva, které v sobě spojuje důraz jak na odpovědnost jedince za své jednání, ochranu společnosti, tak na individuální potřeby trestným činem zasažených osob a komunit.“⁴

Mezinárodní a evropská úprava

Konceptu restorativní justice se dostává pozornosti nejen v trestněprávních politikách, praxích a legislativách jednotlivých zemí v celosvětovém měřítku, ale taktéž na úrovni mezinárodní, resp. evropské.⁵ Současný vývoj v této oblasti chápe restorativní justici jako „komplexní přístup k řešení následků trestné činnosti, jenž zavádí do trestního řízení nové hodnoty a principy a zdůrazňuje, že jde o přístup, který má být prosazován ve všech fázích trestního řízení a pro všechny trestné činy bez ohledu na jejich závažnost“.⁶

Na úrovni Organizace spojených národů vyzývá rezoluce Hospodářské a sociální rady č. 2002/12, o základních principech užití restorativní justice v trestních věcech, jednotlivé členské státy k zapojení restorativních praktik a programů do jejich národních trestněprávních politik. Rezoluce Hospodářské a sociální rady č. 2016/17, o restorativní justici v trestních věcech, pak členské státy mimo jiné nabádá, aby přijaly potřebná opatření k tomu, aby byly restorativní programy vhodným způsobem začleňovány do trestního řízení.

Restorativní justice proniká rovněž do práva Evropské unie, a to v rámci Směrnice č. 2012/28/EU, kterou se zavádí minimální pravidla pro práva, podporu a ochranu obětí trestného činu (dále jen „Směrnice“). Směrnice řadí služby restorativní justice mezi nástroje na ochranu oběti. Podle článku 12 odst. 2 Směrnice mají členské státy povinnost „usnadnit postupování případů, je-li to vhodné, službám restorativní justice, a to i prostřednictvím postupů nebo pokynů týkajících se podmínek tohoto postupování“.

Na evropské úrovni je pro Českou republiku významné Doporučení Výboru ministrů Rady Evropy CM/Rec(2018)8, o restorativní justici ve věcech trestních, jehož cílem je mimo jiné podnítit členské státy, aby vytvořily a používaly restorativní přístup s ohledem na jejich systémy trestní justice. Doporučení definuje restorativní justici nejen jako prostor pro vytvoření dialogu (restorativní programy), ale současně též jako soubor principů, kterými je třeba podpírat veškeré reformy trestní justice. Význam Doporučení pro členské státy spočívá mimo jiné v tom, že nabádá k zakotvení restorativních principů v rámci základních zásad hmotné i procesní úpravy trestního práva⁷ a současně konstatuje využitelnost restorativních programů pro všechny trestné činy a všechny fáze trestního řízení⁸. V návaznosti na dané doporučení představuje významný apel na činění dalších kroků

⁴ Strategie restorativní justice pro Českou republiku. RJ: Česko restorativně. 2021. Str. 36. Dostupné z: <https://restorativni-justice.cz/strategie-restorativni-justice-pro-ceskou-republiku/>.

⁵ Masopust Šachová, P.; Restorativní přístupy při řešení trestné činnosti. Praha: C. H. Beck. 2019, str. 15.

⁶ Strategie restorativní justice pro Českou republiku. Str. 37.

⁷ Doporučení Výboru ministrů Rady Evropy CM/Rec(2018)8, o restorativní justici ve věcech trestních, čl. 13 a 14

⁸ tamtéž, čl. 6

ze strany členských států Rady Evropy, a to včetně legislativních, Benátská deklarace z prosince roku 2021.⁹

Srovnání zahraničních právních úprav

Podpora pro zavádění prvků restorativní justice do českého trestního práva vychází také z komparace zahraničních právních úprav evropských i mimoevropských států zpracované aktuálně Parlamentním institutem Poslanecké sněmovny České republiky.¹⁰ Ve všech zkoumaných právních úpravách jsou prvky restorativní justice obsaženy, a to ve vztahu k dospělým i mladistvým pachatelům. S pojmem „restorativní justice“ pracuje většina zkoumaných právních řádů (Belgie, Irsko, Itálie, Nizozemsko, Norsko, Kanada, Nový Zéland).

Odkazy na programy restorativní justice jsou většinou obsaženy v zákonech upravujících trestní proces. Restorativní programy se uplatňují ve všech fázích trestního řízení, včetně řízení vykonávacího.¹¹ Společně se zaváděním restorativních prvků jsou do právních úprav rovněž vnášeny odpovídající povinnosti orgánů činných v trestním řízení podporovat restorativní řešení trestní věci, např. povinnost informovat účastníky trestního řízení o restorativních programech.¹²

Podrobné zakotvení restorativních principů nalezneme například v detailní italské úpravě. Legislativní dekret 150/2022, čl. 43 odst. 1 řadí mezi obecné principy restorativní justice mimo jiné: „a) *aktivní a dobrovolnou účast osoby označené jako pachatel trestného činu a oběti trestného činu a všech dalších účastníků na řešení škodlivých následků způsobených trestným činem; b) spravedlivé zohlednění zájmů oběti trestného činu a osoby označené jako pachatel trestného činu; c) zapojení komunity do programů restorativní justice; ...*“ Podle odst. 2 téhož článku je cílem programů restorativní justice: „*uznání oběti trestného činu, odpovědnost osoby označené jako pachatel trestného činu a obnovení vazeb s komunitou.*“

Česká trestní politika

Současná vláda se ve svém programovém prohlášení zavázala prosazovat prvky restorativní justice v návaznosti na Strategii restorativní justice pro ČR.¹³

⁹ Benátská deklarace Rady Evropy, o roli restorativní justice v trestních věcech, 2021, čl. 15. Blíže k významu Benátské deklarace též zde: <https://restorativni-justice.cz/o-restorativni-justici/odbornici-a-system/jak-benatska-deklarace-prispiva-do-mezinarodniho-ramce-restorativni-justice/>

¹⁰ Viz srovnávací studie č. 5.420 Parlamentního institutu Poslanecké sněmovny České republiky (z října 2022, aktualizace únor 2023). Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=223552>

¹¹ Např. čl. 553 odst. 1 belgického trestního řádu, čl. 44 odst. 1–2 italského legislativního dekretu 150/2022, § 155a německého trestního řádu.

¹² Čl. 553 odst. 2 belgického trestního řádu, čl. 7 odst. 1) písm. m) irského zákona o trestní justici z r. 2017, čl. 47 odst. 1 a 3 italského legislativního dekretu 150/2022, § 136 odst. 1 a § 406i odst. 1 bod 5 německého trestního řádu, čl. 11 novozélandského zákona o právech obětí.

¹³ „Začneme více prosazovat koncept restorativní justice v návaznosti na Strategii restorativní justice pro ČR“ uvádí koaliční smlouva uzavřená mezi Občanskou demokratickou stranou, stranou KDU-ČSL, stranou TOP 09 (koalice SPOLU), Českou pirátskou stranou a hnutím STAROSTOVÉ A NEZÁVISLÍ (koalice Piráti a Starostové) na volební období 2021–2025.

Teze trestní politiky (zpracované pod Úřadem vlády České republiky, pracovní skupinou pro efektivní trestní justici pod Radou vlády ČR pro lidská práva)¹⁴ zdůrazňují, že důležitým cílem trestního práva je kromě ochrany společnosti a morálního odsouzení pachatele rovněž „vedení pachatele k přijetí odpovědnosti za spáchaný trestný čin, narovnání vztahů s obětí (poškozeným), kde je zdůrazněno nejen zajištění náhrady újmy jako takové, ale především zjištění a zajištění potřeb všech osob, do jejichž života trestný čin zasáhl“. Jak teze uvádějí, „tento princip je základním kamenem restorativní justice jakožto neopominutelného trendu moderní trestní justice, vnímajícího oběť (poškozeného) jako významnou stranu trestního řízení“.¹⁵

Význam navrhované základní zásady pro trestní řízení

Zakotvení navrhované základní zásady v trestním řádu má význam pro to, jak bude vnímán účel trestního řízení, jaká jsou očekávání od jeho výsledku a jak bude v praxi řízení vedeno. Od pouhého nalezení a potrestání pachatele se zaměření trestního řízení posune směrem, který bude akcentovat nápravu způsobené újmy a mezilidských vztahů, naplnění potřeb poškozeného (oběti), uvědomění si odpovědnosti a přijetí kroků k nápravě na straně pachatele, reintegraci všech zúčastněných, a to vše při podpoře využití dialogické roviny a růstu kompetencí k řešení konfliktu trestným činem zasazených osob.¹⁶

Nejde přitom o nahrazení stávajícího nastavení, ale o efektivní propojení nového směru se současným pojetím trestního řízení. „Jde o symbiotické řešení, které vytyčí nový směr trestnímu řízení jako takovému. Nové principiální vytyčení nemá význam jen pro konkrétní řešenou věc, ale nese současně potenciál změny pro nastavení společnosti k dané oblasti jako celku. Takové hodnotové nastavení vede jednak ke změně pohledu všech institucí, orgánů i jednotlivců při výkonu jejich práce v rámci trestního řízení, čímž je ovlivněn jejich přístup i pohled na danou věc, výběr procesních nástrojů, způsob vedení dané věci a v neposlední řadě i vnitřní nastavení a způsob komunikace s účastníky trestního řízení.“¹⁷

Změna v nastavení principů trestního řízení bude mít rovněž vliv „na způsob výuky v dané oblasti, přemýšlení odborné i laické veřejnosti o vhodnosti volených prostředků i jejich pochopení, že trestný čin nenarušuje jen právní normy, ale životy konkrétních osob a v souvislosti s tím i život celé společnosti. Principiální přenastavení výchozích mantinelů jde tak v ruku v ruce se systémovou změnou v dané oblasti a v důsledku toho i s promítnutím zmíněných principů do každodenní práce všech, kteří se na řešení konkrétní věci podílí.“¹⁸

¹⁴ Rada vlády pro lidská práva usnesením ze dne 26. října 2021 k Tezím trestní politiky „doporučuje ministrovi spravedlnosti, ministrovi vnitra a dalším dotčeným ministrům ... zohlednit Teze za účelem realizace komplexní trestní politiky“.

¹⁵ Teze trestní politiky. Úřad vlády České republiky, Sekretariát Rady vlády ČR pro lidská práva. Dostupné z: https://icv.vlada.cz/assets/ppov/rlp/cinnost-rady/zasedani-rady/Teze-trestni-politiky_1.pdf.

¹⁶ Strategie restorativní justice pro Českou republiku. Str. 42.

¹⁷ Tamtéž. Str. 43.

¹⁸ Tamtéž. Str. 43.

Zdroje:

Masopust Šachová, P.; Restorativní přístupy při řešení trestné činnosti. Praha: C. H. Beck. 2019.

Masopust Šachová, P. a Marder I.; Jak Benátská deklarace přispívá do mezinárodního rámce restorativní justice. 2022. Dostupné z: <https://restorativni-justice.cz/o-restorativni-justici/odbornici-a-system/jak-benatska-deklarace-prispiva-do-mezinarodniho-ramce-restorativni-justice/>

Srovnávací studie č. 5.420 Parlamentního institutu Poslanecké sněmovny České republiky. Říjen 2022, aktualizace únor 2023. Dostupné z: <https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=223552>

Strategie restorativní justice pro Českou republiku. RJ: Česko restorativně. 2021. Dostupné z: <https://restorativni-justice.cz/strategie-restorativni-justice-pro-ceskou-republiku/>.

Teze trestní politiky. Úřad vlády České republiky, Sekretariát Rady vlády ČR pro lidská práva. Dostupné z: https://icv.vlada.cz/assets/ppov/rlp/cinnost-rady/zasedani-rady/Teze-trestni-politiky_1.pdf.

Vstupní zpráva projektu JUSTIN o stavu realizací mediací v České a Slovenské republice. Červen 2022. Dostupné z: <https://restorativni-justice.cz/wp-content/uploads/2023/01/Zprava-o-mediaci-CR-a-SR-final.pdf>

Zpracovatel: Institut pro restorativní justici, z.s.

V Praze, 13. 3. 2023